

## ПРИ ДАМЯН П. ДАМЯНОВ

### ЛИТЕРАТУРНА АНКЕТА

*Атанас Свиленов*

И преди, когато живееше в квартала около Военно-историческия музей, и сега, когато наблизко е Паркът на свободата, Дамян П. Дамянов обича да заема „стратегическа позиция“ до прозореца, който гледа към оживената улица. Съдбата го е обрекла да бъде прикован на едно място, да бъде пленник на стаята, но той с цялото си същество се стреми навън, стреми се към хората, към пълнозвучието и многообразието на света. И затова не е странно, че прозорецът, който се среща толкова пъти споменат в стихотворението му, не е преграда за неговия порив, а своеобразен екран, върху който животът рисува хилядите си лица. И ако в първата стихосбирка „Ако нямаше огън“, появила се през 1959 г., от този прозорец поетът виждаше преди всичко лицата на ония, които го държат в страданието му с топлина и човешко съчувствие, то в следващите книги гледката оттук стана много по-широка, стана необгледна. Пред очите се разтвориха някакъв невидим прозорец към цялата родина, към всекидневното на хилядите трудови хора. И в творчеството на Дамян П. Дамянов нахлуха нови теми, вляха се нови жизнени сокове. Лириката му от съкровено-интимните интонации се извиси до заразяващия обществен патос, до увеличащата сърдечност на изповедите към родината. . .

— От кога пишете? Кога се появяват първите Ви публикации? Каква беше тематиката им? Защо се насочихте към поезията?

— Ще започна с последния въпрос — защо съм се насочил към поезията. Колкото и трудно обширен да е той, мисля, би станал най-удобната отправна точка за отговорите на останалите подвъпроси.

Към едно творчество човек се насочва тогава, когато сам и убедено реши, че то е единственият възможен език, посредством който той би могъл да общува с хората, да им предаде своя мисловен и душевен мир, да ги учи на красота и мъдрост. Едва ли точно тия са били мотивите, които са ме накарали преди двадесетина години за пръв път да хвана молива, но с минаването на времето разбирам, че пътят, който тогава лесно и набързо съм си избрал, нито е лесен, нито бързо извежда до осъществяване на намеренията. Намеренията си остават, ако зад тях не стои един талант. За собствения си талант човек най-малко има право да говори и да му дава преценки, но това не го лишава от правото вътре в себе си да се залъгва и да си въобразява, че го има. Дали действително е така, в каква степен — това могат да кажат само другите. Сам за себе си мога да кажа, че хем съм благодарен на своята вече почти двадесетгодишна илюзия,

хъ. че скептичното спрямо нея никога не ме е напуснало. От една страна, поезията осмисля и окриля целия ми живот, от друга — нередко ме споможда съмнението дали съм овладял поне прилично нейния прекрасен език и дали с него мога поне малко-малко да кажа красиви, умни, човечни и полезни неща на хората. Колкото и нескромно да звучи, сигурно още вярвам в това, след като продължавам да пиша стихове.

От кога пиша? Ако всички първоначални графомански опити могат да минат за начало на творчество, то при мен това начало е още от годините на прогимназиалното ми ученичество — 1946—1947 г. Пръв път напечатах стихотворение през декември 1949 г. в сливенския местен вестник. Но и това, и по-сетнешните мои работи и публикации бяха пародии, а не поезия: незрели, несръчни във всяко отношение стихотворенията, носещи всичките белези на възрастта на своя автор — наивни, бледи, неподчинени на никакви външни и вътрешни закони. Освен в „Сливенско дело“ тези първи мои опити се появяваха на страниците на търновския вестник „Борба“ и на в. „Учителско дело“. И при все че сега се връщам с лека насмешка към тях, дължа искрена благодарност на редакторите, които ги окриляха — Динко Охов, Христо Консулов и Александър Тянков. Техните имена ще запомня с дълбока благодарност наред с имената на поетите Радой Ралин и Добри Жотев, които няколко години по-късно ми подадоха ръка в по-нататъшния ми творчески път. С тези две имена свързвам и оня период, макар и условно, смятам за истинско начало на своето творчество — годините 1955—1958 г. В тези години аз написах стихотворенията си „На двадесет години“, „Лудият“, „На Островски“ и някои други любовни, които през 1958 г. станаха ядрото на първата ми стихосбирка.

Но всяко изкуство е такъв сложен и дълъг път, та човек сам често пъти не е в състояние да определи къде свършва любителството и откъде започва същинското творчество. Та датите и годините са нещо съвсем условно и разтегливо.

— За да се появи влечението Ви към изкуството и по-конкретно към поезията, има ли значение семейната среда? В рода, в семейството Ви има ли хора, които да са със занимания или подчертани интереси в тази област?

— Разбирам въпроса Ви — дали съм потомствен литератор или не. За съжаление или може би за щастие не съм. В рода ми, нито пък в родовото ми дърво — и откъм бащина, и откъм майчина страна — писатели и въобще творци няма.

От майка си зная, че нейна пралеля е била жената на Добри Чинтулов, но това в никакъв случай не може да бъде смятано за моя родствена връзка, най-малко — за фактор, определил с нещо бъдещето ми.

Впрочем сгреших, като казах „творци въобще няма“: баща ми беше художник-резбар, възпитаник и продължител на старата тревненска школа, а майка ми до старини е отлична певица. Даже някога е искала да учи пеене и изцяло да му се посвети, но се е сблъскала с упорството на баща си и е спряла само до любопитството.

За разлика и от нея, и от баща си аз винаги съм бил абсолютно бездарие и в звуковия, и в багровия тон, но винаги съм обичал и ценял тези две изкуства. Може би тяхното далечно сплитане е допринесло нещичко за формирането на моето, на словесното.

За свой пръв „литературен педагог“ считам лелята на майка си — баба Шина. Нямайки ни една собствена пряка баба около себе си освен нея, в тази баба съм събрал всичките си представи за това понятие, за жрицата на

домашното огнище и на приказките, разказани около него. А тя беше жив не-секващ извор на приказки и предания, на легенди и мъдрости. Прекарала живота си от межда до межда — беше родена няколко години преди Освобождението и умря няколко месеца след второто освобождение (1944), — тази жена сама беше една жива история, една чудна легенда. Къде не беше ходила тя, какво не бе видяла през този свой чудноват живот! Старческата ѝ образна памет бе в състояние да възкреси пред мен най-живо и цветисто последните години на „турското“, образа на легендарния Хаджи Димитър, който тя неведнъж е виждала отблизо, преселничества на българи по и от гръцките и сръбските земи и пр. Тя беше една подвижна енциклопедия, в която можеше да се намери всичко — и чудесен самобитен фолклор, и народна медицина, и домакински всевъзможни съвети, и накрая — сръчността на тъкачка на чудесни черги и ковъори, и физическа сила и духовно безстрашие за всички мъчнотии, низ от които беше животът ѝ.

Но от всичките ѝ обаятелни качества най-силно се е запечатило в мен и може би ми е повлияло едно: способността ѝ не само да разказва приказки и песни (и песните тя рецитираше, а не пееше!), но и сама да ги съчинява в момента на изпълнението. Не знам колко е била грамотна тази жена, но нейното слово бе истински бисер. Ако малка искирица от този бисер е отхвъркнала и останала у мен, ще бъда безкрайно щастлив и признателен на онази старица, която някога посред нощ в най-големия сняг и вятър се вдигаше от единия край на града, за да дойде у дома на другия (помня я с фенер в ръка и с куче за другар до себе си) само защото ни „сънувала лошо“. Ако малко от нейните фантазия и жажда за красота са оцелели у мен, също ще благословя името ѝ. И не само името ѝ, а и онези нейни тъкани стенни ковъори, на които за пръв път видях „силата на св. Георгия Победоносец“ и силата на най-прости градински цветя, везани от конци и парцали. . . Ще благословя жената, която първа вдъхна у мен обич към красотата и мъдростта и която от тридесет години спи непрубно в сливенските гробища, под черешите.

Такова плодотворно влияние в детството са ми оказали приказките и песните на една наша (на семейството ни) близка — Ганка Иванова от с. Стара река, Сливенско. Живяла у дома почти през всички мои тогавашни години, тя също много народни приказки ми е разказвала, много народни песни ми е пяла. От нея, както от баба Шинка, съм взел цялата си обич към народното, а вероятно и към личното творчество.

— Вие навлязохте в литературата ни с цяло едно поколение млади поети, които сега наричат „априлско поколение“ — т. е. то донесе със себе си духа на Априлския пленум, донесе патоса на една творческа възторженост и разкрепостеност. Какво според Вас е общото между авторите в това поколение и в какво съзирате отличията? Как оценявате по-сетнешното развитие на отделните творци — чак до наши дни?

— Интересен въпрос за интересно поколение. Ярко и колоритно — в своята цялост, и много разнообразно — в отделните свои представители. Поколение наистина възторжено и разкрепостено от цялата догматичност на предаприлското изкуство. Но за да кажа каквото и да било за неговите общи и различителни белези, налага се краткото предварително отклонение — за нормите и постановките в литературата и в изкуството от преди историческия април 1956 г. Разбира се, това са общоизвестни норми и постановки от единия изживян период, към който не мога да прибавя нищо ново. Само ги припомням като изходна точка.

Догматичност, лакировка, едностранчивост в мисли, чувства и пресъздаване — това бяха белези на изкуството ни преди Априлския пленум на партията. Основната тема — социалистическият живот — и основният герой — новият социалистически човек, бяха до голяма степен едностранно и криво погледнати, едностранно и криво пресъздадени. Литературният герой, бил той епичен или лиричен, бе схематично пресъздаван, лишаван от жизнена правда, от голяма част от богатия спектър на мисли, чувства и преживявания.

Като че ли творците не можеха или не трябваше (съвсем необяснимо защо?) да пресъздават своя герой като жив човек. Това беше до голяма степен книжен, съчинен герой. За неговия интимен свят или почти не се говореше, или схематично се говореше. Спомням си какъв шум предизвика любовният стихотворен цикъл на Иван Радоев „Под дъгата“, с който той дръзна да пробие леда в тези години.

Не можеше след изживяването на един такъв период, след стапянето на леда от догматизъм и схематизъм да не се яви поколение творци, което да не носи в душевността си и в творчеството си същността на този съвременен нов социалистически Ренесанс. Имах щастието да бъда един от това поколение и да нарека последното „свое“. Колкото и многочислени и разнообразни по натюрел да бяха неговите отделни представители, в своята цялост те носеха една душевност — тази на новия социалистически човек, една идейност — марксленинската, имаха един метод — метода на социалистическия реализъм.

Нито времето, нито мястото тук ми позволяват да се спра, макар и съвсем бегло, на всеки поет поотделно. Затова ще спомена само някои от характерните черти и особеностите в облика и развитието на някои от представителите.

Първото нещо, което с радост и с гордост мога да отбележа, е, че освен общия дух на всички поети, за които пиша, всеки от тях остана индивидуален като творец, стана създател на свой собствен почерк в поезията. Да, всеки един! Човек никога не може да сбърка стиховете на един Слав Хр. Караславов с тези на Любомир Левчев, Караанговите с Башевите, Андрей Германовите с тези на Петър Алипиев.

И друго. Освен със свой поетичен почерк всеки представител на това поколение влезе в поезията ни като със своя собствена тема, със свой кръг от теми, със свои проблеми, които, колкото и да разчупваше, задълбочаваше и разширяваше, си останаха само негови, собствени и до днес. Не е нужно, мисля, да давам примери в това отношение, но само със споменаването на имена като Пеню Пенев, Първан Стефанов, Усин Керим, Стефан Цанев и пр. мога да асоциирам у читателя многообразния кръг от теми и кръга на няколкото от тях, характерни за всеки един. С годините отделните поети само разшириха тези кръгове, задълбаха в тях, но никога не излязоха от очертаната им. Ще кажете: нима това може да се изтъква като плюс? Нима истинските му имена не са самоповторение, самоизчерпване, тъпчене на място? Може би отчасти има нещо вярно в тези упреци, но като общо те не биха били нито справедливи, нито верни. Вземете което искате име от споменатите, прибавете и други имена — Анастас Стоянов, Надя Кехлибарева, Никола Инджов, Марко Ганчев и пр. и кажете кой от тези поети се самоповтори, банализира и пр.! Напротив, освен един възходящ процес на развитие, умдряване и усъвършенствуване едва ли нещо друго, отрицателно, би могло да се констатира в тяхното творческо бъдеще.

Ще ми се да кажа няколко думи и за поетичното поколение, дошло след нашето. Не бих могъл да твърдя, че го познавам изцяло и в детайли, напротив, мога да изброя само десетина негови имена, но искам да изявя гледището си, което имам спрямо него като цяло.

Това поколение почти се преля с нашето и само една малка разлика от половин десетилетие по време го отдели от него. Именно това бе разлика само по време. Но тази единица мярка, особено за поколенията творци, е твърде условна и неважна. Тя не дели, а слива поколенията. Според нейния критерий (календарен!) още не ми е ясно поети като Пеню Пенев, Първан Стефанов, Орлин Орлинов и Усин Керим от кое поколение са — от нашето или от предшестващото ни ли, както не ми е ясно към нашето или към следващото поколение се числят Янко Димов, Матей Шопкин и др.

Но годините не са никак важни. Важно е, че и това следващо поколение дойде със своите талантиливи и ярки представители в лицата и на тези, които споменах, и на много други, като Иван Цанев, Христо Банковски, Ваня Петкова, Лъчезар Еленков, Драгомир Шопов и много други. За това поколение също може да се каже, че дойде със свои ярки дарования, със своя проблематика, със свой собствен облик в поезията. Тук му е мястото обаче да отбележа, че редом с очевидната самобитност на своите десетина-двадесет най-изявени представители то носи и една твърде опасна черта в своя облик въобще. Впрочем не самото то, а идващото след него и почти приливащо се с него. Както, явно, е на много по-висок професионален начален стадий от този на нашето, както е по-„модерно“ новаторско, така, струва ми се, е доста лишено от самобитност в отделните свои представители.

Дано бъркам! Но, струва ми се, те са доста еднакви или поне подобни помежду си. Имам чувството, че ако взема пет пасажа от пет различни стихотворения и по стария версификаторски номер ги съединя в едно, това едно стихотворение ще стане съвсем монолитно и може би няма да личат почерците на петимата автори. И друго — страхотно увлечение по ефектната самоцелна образност, без да се държи сметка за точната ѝ дозировка, за определената ѝ роля в конструкцията на цялостната творба. Но това са обвинения може би със стара дата. Напоследък виждам едно сериозно очистване или поне тенденция за очистване на нашата най-млада поезия от тези недостатъци и това несъмнено много ме радва.

Използвам случая тук да изкажа най-добрите си чувства към всички тези талантиливи млади хора, мои приятели още от времето на редакторството ми в „Народна младеж“ и „Пламък“ и да им пожелаая от сърце високи върхове.

— Критиката говори за движение в собственото Ви творчество. От интимната към социалната тематика. Вярна ли е тази констатация? Има ли книги, в които едното начало да е доминиращо?

— Пак ще спомена имената на Радой Ралин и Добри Жотев, които споменах в началото. Много съм благодарен на тези двама поети, които първи ми откриха повелята: *никога не пиши за неизживени, не твои неща!* Този девиз имах аз, когато скъсах с декларативните датни стихотворения и се насочих към своя интимен кръг от теми. Този девиз имах също тогава, когато критиката ме упрекна в монотонност, в еднообразно човъркане на своето собствено битие. И ми препоръча, може би с право, да разширя тематичния си кръг. От една страна — тези упреци, от друга — недомлъвките на читателите: *стой си в личното страдание, за теб не е гражданската тема!* За щастие не послушах нито едните, нито другите. Слушах собствения си вътрешен глас: „Никога не пиши за неизживени неща! Пиши за каквото шещ, само че искрено, човешки!“ И мисли дали в твоето лично „аз“ хората ще виджат своето!“ Така стигнах до своя социална лирика! Впрочем за мен тия две разграничителни понятия са неправилни! Правилно е делението на хубава и лоша поезия, на човешка и античовешка, а не на лична и гражданска! И двете се пишат еднакво трудно!

За мен всяка гражданска поезия трябва да бъде лична като изживяване, и всяка лична — гражданска. Като чувство за отговорност.

И все пак наистина имам цели книги, в които едното от двете начала доминира: „Ако нямаше огън“, „Лирика“, „Като тревата“ — личното; „Пред олтаря на Слънцето“, „Коленича пред тебе“, „... . И моята България пътува“, неизлязлата още, но дадена под печат „Молба към света“ — гражданско-патриотичното.

В заключение: мисля, че един поет, макар и лирик по натюрел, не може да остане чужд на общественно-идейните теми и проблеми, и обратно — поет на гражданската тема без личното ѝ транспониране си остава кух декламатор. Всичко изобщо е много относително и е въпрос на възглед и степен на таланта, отколкото на външното понятие „тематика“.

— След изявата Ви в поезията Ви навлязохте и в областта на драматургията? Под влияние на какви фактори настъпи това? Имате ли планове да опитате и в други жанрове?

— Да, имам. Но поне досегашните ми опити ми донесоха само огорчения и разочарования. Имам пред вид и драматургия, и белетристика. Първата ми пиеса „Преди всичко любов“, погълнала много време и усилия, макар че се „въртя близо стотина пъти на сцената на Младежкия театър“ и, смее да кажа — никога на празен салон, ми донесе много неласкави думи от страна на критиката“. Тия думи, подписани от критиците Чавдар Добрев и Васил Стефанов, печатани в различни книжки на сп. „Театър“ от 1966—1967 г., ме убедиха, че от мен драматург не става. Втората ми пиеса „Портрет на бъдещето“, посрещнатата също вяло и почти отрицателно от Народния театър за младежта — София, и Пловдивския народен театър, затвърдиха у мен същото убеждение. Имам наистина още много планове и почти развити идеи за една-две бъдещи пиеси, но, сигурен съм, това ще останат неосъществени идеи. В драматургията съм бил само случаен гост и съвместната ми кратка работа с театрите ме е убеждавала, че играта зад кулисите е много по-дълга и изморителна, отколкото тази на сцената и просто вече нямам нито сили, нито желание да влизам в нея.

Написах повест на съвременна тема специално за списание „Пламяк“. Същата съдба. Колкото редактори, толкова и мнения — едно с друго несходни и противоречиви и сменящи се със смяната на всеки нов редактор, та накрая вдигнах рамене и победен напуснах полесражението: от мен и белетрист не става! Разбира се, след тези истории вече не съм сигурен дали съм и поет, но поне излезлите ми вече стихосбирки — дарни или бездарни — ми дават малкото основание за собствено самочувствие. . .

Колкото до факторите, които са ме накарали да мина и в други жанрове, един от тях е съществен: само в стихове и чрез стихове никога не може да се каже всичко, което авторът има да каже на своя читател. И ако все пак някога опитам силите си в немерената реч, то тези опити сигурно ще бъдат съчетание на проза с поезия, съчетание, което сега се мъча да правя в книгата, която в момента работя — „Тетрадка по всичко“.

— Има ли собственото Ви творчество една своя, централна тема?

— Мисля, всеки поет и всяко творчество имат своята централна тема. Ако не само една, то поне кръг от няколко. Разбира се, той може да пише за всичко и всякак, но в творчеството си и в общия литературен живот остава с тази една или с тези няколко свои теми.

Доколкото съм се самонаблюдавал, моите основни теми са три: любов-страдание, родина-живот и човек-свят. Извинявам се, че ги обозначавам с по две понятия всяко, но така, мисля, съм по-ясен и по-нататъшните ми обяснения стават излишни.

— Как се ражда едно стихотворение? Как възниква идеята му? Бързо ли го записвате на белия лист или го носите дълго в себе си? Поправяте ли? Обичате ли няколкото редакции?

— Въпросът е колкото интересен и хубав, толкова пространен и нелек за отговор.

Обикновено моето стихотворение се ражда най-случайно: от неочаквано и дребно хрумване. Една пътьом съзряна тревичка, един по-особен човешки поглед, въобще най-невинна дреболия може да роди моето стихотворение. Почти идеята му. В случай, че раждането на тази идея съвпадне с онова мое трескаво и възбудено състояние, обикновено наричано „вдъхновение“, аз се залавям за работа, осъществявам или поне се мъча да осъществя идеята, т. е. да напиша стихотворение по нея.

Но това не ми се случва много често. Обикновено на специално миниатюрно бележничке, което постоянно нося у себе си, в най-груб шрих първо си записвам идеята, хрумването. Записвам я най-често в проза, просто само за да запазя смисъла и да не я забравя. И така „в консервиран вид“ я оставям да отлежи, докато ѝ дойде времето. Това време понякога идва твърдескоро, ден-два след раждането на идеята, понякога се бави с месеци, а някога въобще не идва. Отваряйки старите си „поетични килери“ (така наричам малките си записни бележничета), нерядко се натъквам на идеи и теми, записани, но някога после не станали на стихотворения. Просто с минаването на времето те са изгубили първоначалната си стойност, изветрели са като лекарства, на които срокът за годност е минал.

Но това напоследък се случва твърде рядко, тъй като с годините темите намаляват все повече и повече. Или по-точно: докато ентузиазираният млад поет във всяка най-малка дреболия може да открие своята тема, своята идея, то по-улегналият и по-умереният творец вече за хубаво или за лошо преценява, отсява, избира само онова, което по негова преценка наистина заслужава внимание. В такъв смисъл напоследък моят „килер“ се поизпразни, малкото хрумвания, които просветват в мене, не стигат до него. Те не са така многобройни, както бяха някога, за да „чакаат реда си консервирани“ в бележника като теми, а още със самото си раждане направо биват превръщани в стихотворения или пък направо си отпадат, ако не носят в себе си един по-крупен и заслужаващ внимание заряд.

Дали поправям? Извънредно много. Разбира се, имам стихотворения, които са излизали на един дъх, без нито една поправчица, но тях едва ли бих могъл да събера на пръстите на двете си ръце.

За мен няма по-приятна (и по-тежка), по-сладостна (и по-горчива) работа от поправката на вече готовото стихотворение. Постоянно да търсиш, постепенно да откриваш нов смисъл и нов образ на вече намереното и откритото — това е най-същият момент в творчеството. Единият смисъл е скрит в безброй думи и изрази, едната дума и единият израз могат да бъдат заменени с безброй други, които най-точно и най-ярко да дадат словесното облекло на замисъла. Първото вдъхновение, родило една творба, разбира се, е най-силният мисловен и емоционален поток и той обезателно трябва да бъде хванат в своя първоначален вид, в своята първа сила. Но подчинен на тази сила, по-скоро заслепен от нея, пишещият в първият момент не е в състояние да види и не-

лепостите, които идват заедно с нея. Затова, улавяйки я, „каптирайки я“ в нейния първи вид, той после с хладен, вече изтрезнял ум трябва да изчисти творбата си от всички излишни наноси.

Мисля, че „наноси“ е най-точното определение, защото вдъхновението винаги ми е приличало на една буйна необузdana река, която наред със златния си пясък влачи още какви ли не речни боклуци. Именно тези боклуци и наноси трябва да бъдат упорито чистени при всеки нов вариант, при всяка нова редакция на стихотворението.

Нерядко, поправяйки едно стихотворение, имам чувството, че го развалям, че накръпявам неговата първична чистота. Това чувство идва може би от мисълта, че всяка преработка е подчинена вече не на естествената емоционалност, а на хладната рутина, на здравото земно мислене, понякога така вредно за едно чувствено изкуство, каквото е поезията. Затова, колкото и смешно да е това, и за преработката на съответното стихотворение аз изчаквам душевен момент — еднакъв или максимално близък до онзи, в който за пръв път съм го написал. Така, мисля, то не губи много от своята първична атмосфера.

Виждайки сам, че съм много мудар, обстоятелствен и повествователен в поезията си, при по-сетнешните варианти на стихотворенията мой неотменен закон е да съкращавам, да сбивам. Случвал ми се е куриозът от стихотворение в шест-седем строфи при последен вариант да стигна до. . . епиграма. Тъкмо този страх от така характерното за мен многословие ме доведе до идеята да напиша своите последни „Октави“. Виждам, че тези осемстишия, от една страна, изсушават идеята ми, свеждат я едва ли не до декларативна дефинитивност, но, от друга страна, пък дисциплинират мислите ми и не им позволяват да се пилеят в словесни излишества.

— Имате ли свои любими поети — наши и чужди? Оказали ли са въздействие върху поезията Ви?

— Първата ми любов беше Димчо Дебелянов. Откривайки го на 13—14-годишна възраст, бях пленен от неговата болезнена нежност, от неговия богат лиризм, от житейската му трагика. Няколко години по-късно открих стихията на Яворов. Интересно — докато у Дебелянов търсих лиризма и тъгата, Яворов ме покърти със социалната си, а не с любовната си поезия. „Градушка“! „Арменци“! „На нивата“! — безсмъртни викове за социална справедливост, за човешка правда, проклетие срещу нищетата, изгнанието и мизерията. Интересно, макар по-късно дошъл при мен с поезията си, Яворов не измести Дебелянов в съзнанието ми. Нещо, което малко или много се случи със Смирненски, когато вникнах в поезията на Вапцаров, или със стиховете на Славчо Красински, когато Радой Ралин за пръв път ме запозна със съкровищата на Атанас Далчев. Не, не че един поет е измествал друг в съзнанието ми, но все пак везните малко или много са се наклонявали в полза на едни и за сметка на други. Например далеч по-силно се привързах към септемврийската поезия на Никола Фурнаджиев (а и не само към нея — към цялостното творчество на този поет), отколкото към тази на Асен Разцветников.

Мой любим поет от съвременниците ми е Валери Петров. Имало е големи, много големи наши поети, към които съм „вървял“ бавно, за да ги обикна завинаги (Вазов), а други, които и до ден днешен са ми малко или много чужди (П. Н. Славейков, Теодор Траянов, даже Николай Лилиев или Кирил Христов). И ми е било много странно, когато лично от устата на моя много обичан и уважаван поет Атанас Далчев съм слушал несравними предпочитания към



Кирил Христов пред един такъв колос като Яворов. Впрочем вкусът е нещо съвсем субективно и индивидуално.

От руските поети мои любимци са Лермонтов и Пушкин. Макар да става дума само за поети, позволявам си една малка скоба за двама много обичани руски класици-белетристи, които пряко или косвено са ми влияли в поезията: Чехов и Достоевски. Голяма е обичта ми към Есенин и към Блок, към Марина Цветаева и Ана Ахматова.

От по-старите съветски поети обичам Константин Симонов и Луконин (дори Симонов някога прежеждах), обичам много Александър Твардовски.

От световната класика обичам много творци, но ще спомена само няколко: Шекспир, Гьоте, Шилер, Шели, Бърнс. . .

Списъкът на моите любимци е колкото голям, толкова и непословителен. Чел съм ги и ги чета разбъркано, без определена система, и всеки от тях временно или трайно оставя дълбоки следи в съзнанието ми, а сигурно и в творчеството ми. И макар да ненавиждам, нещо повече — панически да се страхувам от епигонството и повтарянето с тях, всички те сигурно малко или много са оставили следи в писанията ми.

Ако изобщо може да се говори за учители в поезията (прав е Ал. Геров, който някъде бе казал, че тук всеки си е сам учител!), в своята бих назовал три-четири имена: Яворов — едно невероятно съчетание между страстност и мислене; Дебелянов — най-силния според мен наш лирик; Вапцаров — самата груба житейска правда, съчетана с много бурна и същевременно много човешка и, бих казал, трагична романтика; и Далчев — поет на предметността, поет-вълшебник, който ме е учил (дали ме е научил, не знам!) да откривам голямото и в най-дребното, поезията — и в най-прозаичното.

Един любим поет (съвременник и мой приятел, уви, вече покойник) е Веселин Ханчев. За мен той е един много голям и кристален — в най-добрия смисъл на думата — лирик.

— Какво е отношението Ви към другите изкуства — музика, изобразително изкуство, кино и т. н.?

— Най-любимото от всички тях за мен си остава театърът. Една магия, съчетание от няколко други изкуства, и най-близко до това на словото. Негов видим образ, прозвучал глас, негов живот. Винаги съм обичал и ще обичам театъра, защото при цялата условност на всичките изкуства по своята същност той е онова от тях, което най-живо, най-комплексно и най-непосредствено пресъздава живота. Особено голямо удоволствие е човек да гледа голяма пиеса, поставена от голям режисьор, изпълнявана от големи актьори. Въпреки своите неудачи и несполуки в досегашните ми няколко опита в драмописанието театърът си остава една от най-големите ми любви.

Обичам много класическата симфонична и оперна музика. Казвайки „оперна“, уточнявам — отделни моменти, увертюри, дуети, арии и пр. Аз съм нервен човек и цяла опера не съм в състояние да изслушам. Пък и не знам защо, като цяло операта ми се струва твърде. . . фалшив и минал времето си жанр. Не обичам и балета.

Мои любими композитори-класици са Бах, Бетховен и Чайковски. Обичам картините на френските художници Моне и Мане, руските — Брюлов, Перов и, разбира се, бурята на старата дореволюционна руска живопис — Репин. Страшно силно ми действуват тъмните тонове на Левитан.

От нашите стари майстори на четката любими ми са двама диаметрално противоположни по натюрел и виждане художници — Иван Милев и Цанко Лавренов. У първия търся динамиката на чувството, голямата идея, ако щете,

нервността на щриха, у другия — спокойствието, лъчезарното и хармонията на цветовете. И българската атмосфера.

Макар да не съм особен привърженик на пейзажната лирика (мисля, че освен картинност и настроение дори и тя трябва да носи преди всичко някаква идея, някаква крупна мисъл), много обичам пейзажа в изобразителното изкуство. Нещо повече, в известни моменти завиждам на художника — посредством баграта и нейния нюанс той може да предаде такива природни състояния, за които словото е едва ли не безсилно. В това, пък и не само в това отношение се възхищавам от стиховете на своите приятели Андрей Германов и Петър Караангов, които освен превъзходни поети са и отлични графичи в словото.

Та с две думи на въпроса — косвено върху моето влияят всички други останали изкуства, кое по-малко, кое повече. По собствена, пък и не само собствена преценка аз съм твърде традиционен, по-точно демодиран човек. Обичам повече реалистичното, земно-човешкото в изкуството, онова, което най-непосредствено (но в никакъв случай — най-елементарно) претворява живота. И спомага за неговия напредък.

— Натрупаният от Вас редакторски и журналистически опит полезен ли е за творческите Ви търсения, за израстването Ви като поет?

— Този опит не е чак толкова богат и голям, за да го считам за фактор в творчеството си. Но не е и съвсем малък, за да го пренебрегвам. Три години в редакцията на в. „Народна младеж“ и още три в сп. „Пламък“ — това е целият ми редакторски стаж досега. Става дума за щатно редакторство. Защото нещатен и неофициален редактор от 1959 г. до ден днешен не съм преставал да бъда.

И в редакциите, където съм работил, и в къщи, където от четири години останах почти само на свободно творчество, притокът на автори, търсещи помощта ми, не е пресеквал. При мен непрекъснато са идвали и продължават да идват пишещи за консултация, за „лансиране в печата“ и за какво ли не, така че с право мога да кажа: в такъв смисъл моят „редакторски опит“ не само че не ми помага и не ми е полезен, а обратното — пречи на работата ми, невротизира ме, притеснява ме.

Смея да кажа, възпитан и деликатен човек съм, но когато другите започнат да прекаляват с моята деликатност и с моето възпитание (а в повечето случаи е така), мога да стана дори грубиян. Тъй като при своите някогашни дебюти съм търсил много малко външна помощ и съм разчитал изключително на собствените си възможности, днешните млади и... не съвсем млади поети в търсенето на трибуни, в стремежите си към изява ми се виждат доста драстични, с извинение, нахални и даже брутални и това не ми изглежда твърде съвместимо с етиката на твореца.

Така че практиката ми на журналист и редактор няма кой знае каква заслуга за личното ми творчество. Напротив, затормозва го. Този опит, макар и беден, ми е помогнал в друга насока (думата ми е за опита ми на „вестникар“, получен от „Народна младеж“) — когато ми се наложи, бързо и актуално да реагирам с бележка, реплика, пък даже и със стихотворение на дадено събитие, на даден проблем.

Но това не е предпочитан мой творчески метод, по принцип мразя „литературната поръчка“, смятам я за словесна конфекция и до нея стигам само в екстрени случаи — когато трябва да избавя някой колега-вестникар от почти бедственото положение „да не осигури за броя“ в даден момент даден материал или стихотворение.

е смятам, че поетът и въобще писателят са единствените годни и добри редактори. Напротив, редактор може и трябва да бъде всеки добър и подготвен литератор, който с такт и умение да води литературния живот на едно издание. Все още нашите условия не позволяват на писателя да се отдаде само на свободно, на нечиновническо творчество, но това малко или много осакатява пишещия.

— Какво е значението на впечатленията Ви от ранното детство за творчеството? Възкресявате ли ги в своите стихотворения?

— Детството, мисля аз, е най-яркият, най-живият и най-впечатлителният период в живота на човека и той оставя най-дълбоки следи в съзнанието му. През него той вижда нещата най-опростено, но най-истински, най-елементарно, но най-конкретно, най-наивно, но най-художествено. През него за пръв път, по детски, разбира се, се сблъсква с истините на живота, с отношенията и нравите на хората. . .

Бих могъл да изредя много спомени и случки от детството, които са оставили най-дълбоки следи в съзнанието ми, във въображението ми и пр., но това нито е необходимо, нито пък е възможно. Само ще кажа, че детството е именно това, което ме е учило и на мислене, и на въображение, и на чувствуване спрямо света, нещата и хората. То е служило за тъкан на много мои стихотворения и даже преобладаващи части от цели мои книги („Ако нямаше огън“, „Очакване“, „Молба към света“ и др.).

Бих могъл също да изброя ред конкретни епизоди, различни по стойност и съдържание, които са определили моите творчески и човешки възгледи, но ще се спра съвсем накратко само на един, който ярко се е запечатал в паметта ми и който може би се е отразил на всички мои по-сетнешни оценки на норми за поведение, същност и роля на изкуството и пр.

Епизодът е съвсем наивен и детински. Бях шест-седемгодишно момченце, когато в града ни се откри една от поредните изложби на местните художници. Баща ми като един от първите от тях и като читалищен председател трябваше да открие изложбата. Той и мама, най-официално облечени, отидоха на тържеството. Аз, облечен по домашно и заровен в дворните пепелози, по едно време също поисках да отида там, където, разбира се, . . . не ми беше мястото.

И така, както си бях изцапан, вехтичко като за игра облечен, „с по едно око“ на рисените чорапи, накарах жената, която бяха оставили да ме наглежда, да ме заведе на изложбата. Настоях, ревах и бях заведен. Баща ми говореше в момента, откриваше изложбата. Като ме видя в такъв вид, замръзна, не можа да си доизкаже фразата. Майка ми, и тя облечена като за случая, също пребледня. Това бяха последните години преди 9. IX. 1944 г. или първите след него, та салонните нрави бяха малко по-други от сегашните: на такова място не ходеше нито който и да е, ни „както и да е“. Моята поява смути целия присъстващ „елит“ и наруши всички благовъзпитанни норми. Скандализираното общество зяпаше мене, „сина на художника“, а аз най-невъзмутимо си зяпах картините — нали затова бях отишъл! — и си се възхищавах! Когато ме попитаха защо съм дошъл, най-убедено отговорих: „Ами да гледам картинки!“ . . .

Оттогава ми остана горчивото впечатление, че някои хора ходят при изкуството не то да им се показва, а те да се показват нему. И още нещо: то не е само наслада и забава, а размисъл. И не само за един салон хора със скъпи дрехи и с евтини мисли. . .

Все искам някъде в писанията си да вмъкна този свой забавен спомен, но не му намирам мястото. А той ме научи на един добър възглед. Нека бъда извинен, ако и сега не съм му избрал най-подходящото място.

Въобще целият живот на човек, както пише Константин Константинов, е „трупане на спомени“. Детските са едни от най-ярките и те рано-късно оживяват в нещо.

— Изпадали ли сте в състояние на творческо безверие, на депресия?

— Много често. На по-млади години такива моменти идваха по-рядко и ме хвърляха едва ли не в паника — свърши с поезията, изчерпах се, износих се и пр. Сега те почти не ми правят впечатление — просто умора и толкова.

А ако въпросът бъде малко поизместен: „често ли ме спожодат мисли за безсмислието на изкуството“, бих отговорил доста по-иначе. Ала, както в едно свое стихотворение пише Валери Петров, „... но това е отделен проблем“.

— Как Ви действа успехът, признанието?

— Различно. В първия момент им се радвам, после все ми изглеждат незаслужени и накрая съм твърдо убеден, че мога да мина и без тях. Но ако кажа, че ги подминавам с безразличие, значи че или не съм искрен, или че е време да си тегля куршума. Абсолютно всеки човек е тщеславен, зависи колко и как. Но едно мога да твърдя най-убедено: физическият ми недъг ме е накарал винаги да се стремя да не бъда център на внимание. Това правило съм пренесъл и в творчеството си: щом много очи те гледат и много усти те говорят, значи не е на хубаво.

Далеч по-голяма наслада от сетнедошлите признание и положителната оценка на едно вече излязло произведение ми носи самото негово създаване, писането му. Едно стихотворение (или друго писание) е мое, докато се мъча над него, докато още не съм го довършил. И малко след това. В такъв момент си харесвам всичко написано. Стане ли готово, излезе ли от печат — всичките му кусури лъсват пред мене. И... те са много повече, отколкото ги виждат критиците.

Чувал съм много хвалби и упреци за творбите си. Разбира се, никога не съм затварял ушите си ни за едните, ни за другите, но съм си избирал някакъв свой среден път, слушал съм просто себе си. Едни са казвали, че съм едва ли не Дебелянов, Яворов и пр. превъзнасяния, които винаги ми е било и неудобно, и неприятно да чета и да слушам, други са ме отричали изцяло, казвали са и са писали, че нищо не съм. Махвал съм с ръка и на едните, и на другите. Аз не съм искал да бъда никой друг освен себе си. Независимо на кое място е поставян човек — на първото или на последното — важно е той сам да се чувствава на своето собствено място и на ниchie друго.

Моят скромнен възглед за признанието е много по-друг от общоприетия. Не е важно каква ми е поезията, важното е върши ли тя някаква пряка и полезна работа в живота на хората, променя ли го.

В този смисъл пълно морално удовлетворение получих веднъж, когато едно непознато момче ми писа (дано не прозвучи самохвално — аз получавам много писма от свои читатели), че благодарение на мое стихотворение любимото му момиче, с което били известно време в конфликт, отново се върнало към него. Друг случай: болно момиче, недъгаво като мен, пак с писмо ми благодари, че моята поезия му е върнала вярата в живота, насочила го е към някакъв смисъл и пр. Ето, дребни наглед факти, които действуват десетки пъти по-благоприятно и от най-хвалебствената рецензия.

— Намирате ли, че критиката върно оценява творчеството Ви? Какво изобщо смятате за нейната роля в литературата?

— Въпреки немалкото отрицателни или просто снизходително обидни отзиви за моите писания нямам никакви основания да се сърдя на критиката. Разбира се, че я смятам необходим и насъщен помощник на литературата, когато е . . . компетентна, проникновена и най-важното — обективна. Тя някога ми е хвърляла някои несправедливи упреци, друг път ме е уважавала с комплименти, но, общо взето, вярно е хващала и положителното, и отрицателното в творчеството ми, неговите най-общи тенденции.

Някога, в кръга на шегата, мислейки и пишейки за критиката, си позволявам един анекдот, мое творение. Преди години гледах един унгарски филм (не помня заглавието му) с комика Калман Латабар. Филмът почваше с някакъв милиционер-регулировчик, който така „даваше път“ на превозните средства, че накрая две-три превозни средства и няколко пешеходци се накачиха едно върху друго. Една заканителна ръка сочеше регулировчика, а дикторът изкоментира: „Ето благодарение на кого стават автомобилните катастрофи!“. Та често (на шега, разбира се), следвайки някои литературнокритически нрави и явления, си представям някои наши критици в позата именно на този комичен регулировчик. . . Не искам да кажа, че катастрофите, причинени от критиката, са чак толкова много, но все пак мисля, че тя трябва да бъде малко по-нерзвесеян, точен и добросъвестен регулировчик. . .

И нещо друго, с литературна критика, както и със самата литература трябва да се занимават само хора талантиливи, призвани за тая работа, а не случайни любители. Даже тук това правило важи в по-голяма сила, отколкото при създаването на другото творчество. Един начеващ, случаен поет или разказвач може да мине така веднъж-дваж през страниците на печата — ако е кадърен, ще оцелее, ако не, ще си изгасне сам. Полза—никаква, но и никаква вреда от него. Минал-заминал. Ако е компрометирал някого, сам себе си е компрометирал.

Друга е работата с критика. Той съди, оценява, така или иначе представя на мнението на съответното издание, което му отделя място на страниците. Не може един случаен минувач в литературата да дава оценки на хора, присъстващи с години в нея.

Ще дам конкретен пример със себе си, като моля да бъде разбран правилно. За стихосбирката ми „Като тревата“ (шеста моя поредна книга, с редактор поет като Валери Петров) във „Вечерни новини“ се появява една ужасно, не отрицателна, а снизходителна рецензия с най-милосърдното заглавие . . . И все пак с надежда, подписана от „известната“ наша критичка. . . Мария Атанасова(? ? ?). Тая Мария Атанасова, която после така и не се появи никаква в критиката, най-мъдро ми даваше съвети как да пиша, не отричаше съвсем книгата, напротив — радостно откриваше някакви искрици на талантец в нея, с нещичко не беше съгласна и пр.

Да коментирам ли повече? Смятам, излишно. Но случаят с Мария Атанасова не е единичен. Появяват се маса рецензии (за щастие, все още само рецензии; тези хора като че ли имат вътрешно чувство за силата си и не смеят „да се отворят“ на друг, по-голям литературно-критически жанр), написани от аматьори, които издават своите апелационни присъди, като че имат самочувствието и таланта на Белински, да речем. . . Но точка. Да минем на следващия въпрос.

— Действува ли Ви стимулиращо средата на колегите поети? Или предпочитате компанията на обикновените читатели, общуването с тях?

— Зависи. И от средата. И от хората в нея. И от мястото на разговора.

Умният, смислен разговор и с писател, и с неписател е интересен. Докато празният, независимо с кого е, е губене на време и на нерви. Мисля, от всеки човек, но не всякога, за съжаление, може да се почерпи нещо интересно.

Уточних — „къде“ — имайки пред вид мястото. Пред разговорите в затворено помещение, в домашна обстановка, предпочитам тези на открито, на път и пр. Един случаен спътник във влака, в трамвая, пък и пешак от улицата може да ми разкрие за час толкова теми и полезни неща, до които не бих могъл да се добера със седмици, седейки си в къщи.

Обичам литературните кафенета, но само като форма, като вид литературен контакт. Не мога да ги понасям като атмосфера. В този вид, в който и където сега съществуват, те са само литературни и не съвсем литературни клубове и говорилни. Пред техните празнота, многолюдност и шум предпочитам един тих разговор в домашна обстановка, с малко хора, но с повече съдържание.

Съжалявам, че днес малко или повече изчезнаха топлотата, сърдечността и хубавата атмосфера на литературните компании от времето, когато аз дойдох в София и когато „моего поколения“ се оформяше като такова. За това хубаво време и за тия хубави отношения съм писал вече на друго място.

— Редовно и често ли трябва да пише поетът или рядко да подбира темите си? А трябва ли да печата често, да се появява на кратки интервали с нови поетични книги?

— Това е твърде индивидуално и субективно. Според мен поетът трябва да пише тогава, когато му се пише, толкова, колкото му се пише, и това, което му се пише. Правило и рецепта в тези неща няма. Стига да има какво да пише!

Някои твърдят, че поетът трябва да пише само когато „има вдъхновение“. Нямам нищо против вдъхновението, напротив, смятам го за съществен фактор при създаването на едно художествено произведение, в никакъв случай единствен, разбира се. То е, което дава най-живите плодове в поезията, пък и не само в нея.

Но да се разчита само на него, мисля, е неоправдан аристократизъм. Нещо повече — леност, мързел на таланта. Наистина, поезията не е като бележничката — да изисква ежедневна къртовска „нормирана“ работа, но пък затова и за нея е необходима някаква системност, която да я превърне от случаен пролясък на таланта в негов задълбочен и осмислен труд.

В този смисъл, мисля, че поетът трябва да работи ежедневно, планово, системно. Не е необходимо при всяко седане зад листа там да се появи готово и завършено стихотворение. Може да се пишат нови, да се поправят стари стихотворения, да се превеждат чужди (в случай, че поетът е и преводач), даже изобщо да се пишат не стихотворения, а някакви други неща, но да се работи ежедневно и със система! Ако не за друго просто за поддържане на формата. Защото поетът малко или много прилича на събратята си от другите изкуства — не репетира ли, не упражнява ли изкуството си, то закърнява в него.

Това поне е моето мнение. Не оправдавам поети, които с години не пишат само защото вдъхновение не ги е сподобило или защото смятат ежедневното писане за манифактура, за занаятчийство. Те просто или са мързеливи творци, или са изчерпани.

Колкото до печатането, поетът не трябва в никакъв случай да пуска в обръщение всичко, излязло изпод перото му. Това е вече занаятчийството. Трябва да подбира от продукцията си само онова, което го представя най-добре. Или поне не подронва досегашните му постижения.

Що се отнася до издаването на книги — пак е индивидуално. Ако сам авторът прецени, може да издаде понякога и две книги в една година, но аз се съмнявам, че и двете биха били хубави или поне равностойни.

Но относно „двете книги в една година“ има и нещо друго — при нашите мудни и далеч нереални издателски планове и темпове не е никак странно две различни, писани и давани за печат в различно време стихосбирки да се засекаат и да излязат в една и съща година. Със самия мен се е случвала подобна аномалия и смея да уверя всеки непосветен в издателската „планова“ безплатност — авторът няма никаква вина в подобни случаи.

— Като пишете стихотворенията си, мислите ли за читателите, за необходимостта те да проникнат във Вашите мисли и въздействия или сте обхванат от напора на чувствата, на вдъхновението?

— И едното, и другото. Разбира се, че преди всичко ме води този напор, но колкото и силен да е той, все пак не изпускам и мисълта за читателя. Не се старая да му дам всичко наготово в съдъкан вид, разчитам на неговите усет и интелигентност, но се стремя да му бъде максимално ясен, близък и най-важното — полезен. Но за това вече говорих.

— Ако предположим, че не сте поет, с каква друга дейност бихте се занимавал?

— Не съм се замислял. Вероятно с всичко друго, но не и математик или лекар. Бих работил всякаква работа, и физическа, стига да я обичам.

— Четете ли? Колко? Какви книги харесвате? А какви са ви неприятни?

— Стремя се да чета по възможност повече. Обичам много четенето, но по една или друга причина не мога да се занимавам с него редовно. Във всеки случай, малко са били дните в живота ми, минали без прочитането поне на една страница. Чета бавно, с много връщания. Без някаква определена система, без определен ред. Любимите си автори чета многократно.

За мой срам в собствената ми библиотека поне половината от книгите са непрочетени. Но човек не може всичко да прочете! Преди, като неженен, четях повече. Сега децата и семейството отнемат доста от времето ми, крадено за четене, и съм принуден да чета късно вечер или нощем.

Вкусовете и предпочитанията ми към отделните автори, мисля, вече проличаха. Обичам Чехов, Достоевски, класиците на световната литература. Обичам съвременни западни автори, като Алън Силитоу, Селинджър, Андре Моруа, Алберто Моравия, Стайнбек и др. Изобщо обичам да чета белетристика, защото с нея си почивам от стиховете, мога да я чета по-непрофесионално, т. е. почти за наслада, а не да й правя волно или неволно дисекция.

Обичам да се ровя в стари книги, вестници и списания. Не обичам приключенската, детективска и криминална литература. Просто нямам вкус към леките четива. С техническа и научна литература въобще не боравя. Дразнят ме четива с празно-развлекателен характер.

— Какъв е девизът Ви в творчеството и в живота?

— Никога не съм си поставял такива девизи, нито съм мислил за тях. Ако действително трябва да ги имам, своя или своите бих могъл да формулирам така:

Реализъм. Простота. Честност. Искреност. Родолюбие. Човеклюбие.

Едва ли това са въобще девизи, но за пръв път ми се случва да боравя с това понятие.

— Намирате ли, че има известно спадане на интереса към поезията от страна на читателите и ако е така, на какво се дължи според Вас това явление? Как изобщо виждате бъдещето на поезията и на изкуството?

— Да, за съжаление, известни основания за такива страхове има. За разлика от преди десетина години, когато една стихосбирка мъчно можеше да се намери по книжарниците месец, пък и седмица след излизането си, днес се натъквам на книги, застояли даже година. Между тези книжарски „бедни роднини“ доскоро виждах и своята стихосбирка „И моята България пътува“. Неособено приятен факт, но все пак факт. . . (Специално на него ще се спра малко по-надолу, защото зад него, мисля, се крие един доста интересен и важен проблем.)

На какво можем да се базираме, отсъждайки, че интересът към поезията напоследък наистина е принизен? Като обща констатация, струва ми се, тя не е вярна. Зависи от самия автор, от степенга на таланта и най-вече от вкуса на читателя. А този вкус е нещо много индивидуално и до голяма степен — капризно. И тук важи малко плоската, но правдива нова народна поговорка „За всеки влак си има пъгници“. Всеки поет, колкото и талантлив да е той, си има своя аудитория. Един го чете, друг — не, един го харесва, друг го отрича и пр.

Казах, имаме малки основания да смятаме, че любовта на читателя към поезията е позагаснала. Малки. Имаше време, когато този същият (а може би не съвсем същият!) читател се блъскаше в книжарниците за една стихосбирка, пълнеше рециталните зали, с душа чакаше празниците на поезията, които тогава не бяха още календарно и официално оповестени и които той съвсем самодейно си правеше. Днес и празници имаме, и книгите ни излизат в. . . съвсем малко по-големи тиражи от някога и все пак пламъкът като че е потухнал. За това причините по моему трябва да се търсят и у двете страни на равенството автор—читател. Авторът е такъв компонент от това равенство, който, колкото и да съблюдава последното и да държи сметка за него, все пак си остава творецът със своите собствени натюрел, стил, виждания и пр. Той не може и не бива да им изневерява външно, без убеждение, само и само за да се хареса на по-голям кръг читатели, за да остане по-дълго на мода. Това — от една страна. От друга — колкото и талант и самочувствие да има този автор, той никога не бива да забравя, че творчеството му е предназначено за хората, адресирано към тях. Ако би писал сам за себе си, то нямаше защо книгите му да излизат в тираж 1000 или в 5000 бр. (Последното се случва и много рядко.) Та всеки поет, искайки да бъде търсен и четен, трябва да има пред вид преди всичко читателя. Като общност, не като единица.

Този читател наистина напоследък стана „опасен елемент“. Докато в първите години на своите прояви нашето поколение го виждаше като един разгорещен ентузиаст, жаден за красота, нежност и поезия, сега той стои пред него (пък и не само пред него) вече поохладен, скептичен, изискващ от поета точно онова, което той би създал, ако бе на негово място. В това отношение той като че ли надхвърли безспорните си права. Той, разбира се, има правото да харесва или не един поет, но в никакъв случай да диктува натюрела му.

От трета страна, виновно за спадането на интереса към поезията въобще, мисля, е предубеждението. Тематичното предубеждение. Някои читатели мислят, че гражданската тема изобщо трябва да изчезне от стиховете, други —



верни на старите си сектантски теории — са на обратния полюс. Всеки по своему тълкува нещата, а тези индивидуални тълкувания нямат нищо общо с нормите в изкуството. Тъкмо тази тематична предубеденост имах пред вид преди малко, обяснявайки застоя в книжарниците на своята стихосбирка с патриотична тематика. Разбира се, тя сигурно и в професионално отношение не е допаднала на доста от читателите, но в основата си моите предположения са верни: все още нашият читател, напласен от схемата, под идейна поезия разбира слаба поезия.

Как виждам бъдещето на поезията? Нормално. Тя ще продължава да си съществува и да бъде едно от най-силните оръжия за преобразяване на света и личността, въпреки известните тенденции технизацията, консумативният характер на човека и пр. да са явни заплахи спрямо духовното начало на живота въобще. Ще продължават да си съществуват всички изкуства, създадени от благородната душа на човека с най-върховната цел — да я правят още по-благородна и възвишена. Какви форми и черти ще имат тази поезия и това изкуство, дали по нещо ще приличат на днешните или ще са съвсем различни, това никой не може да каже. Но може да се каже със сигурност едно: създадени от човека, те ще имат пак единствен адрес — човека. Дори и кибернетичната машина да създава стихове, музика или живопис, тази машина пак ще бъде рожба на човешките ум и дух, на вечната му жажда за съвършенство. Техниката никога няма да прегазни онова, което сме свикнали да наричаме „душа“, напротив, ще я създава.

Поне такава е утехата на днешната ни обреченост, наречена „Творчество“.

— Какво мислите за професионализирането на писателя? Една необходимост ли е, улеснение или зло?

— Не виждам нищо лошо в професионализирането на писателя, макар да изпадам в разрез с официалното мнение. Какво изобщо значи професионализиране? Това, че се занимава само с писателство? Ами с какво друго? Нали е писател? Може би тъкмо по отрицанието на това понятие се поведоха стотици „непрофесионалисти“ в България — лекари, инженери, пенсионери и пр. — и се юрнаха в поезията.

Писателят не бива да се затваря само между четирите стени на кабинета си, трябва непрестанно да контактува с живота, да го опознава ходейки, но никакъв грях не е професионализирането в оня смисъл, в който обикновено го говорим. Необходимо ли е и възможно ли е един трудец се (от всякакъв друг вид, сектор и професия), след като цял ден се е съсипвал от една работа, нямаща нищо общо с писането, вечер или през свободните си минути да седне и да пише? Ако е кадърен, той ще напише нещо, и все пак няма да постигне онова в цяло, което би написал при своята кадърност, онова, което би написал, ако психически и физически не бе заангажиран с нищо друго и никъде другаде. Защо Пушкин, Лермонтов и други световни колоси са създали голямо творчество? Ами в каквито и изгнания и да са попадали, каквито и бедствия да им са се случвали, това са били дворяни, никой от които не е мислил за прякото вадене на хляба си. Мисля, че съм от ясен по-ясен.

— Кога — в кой сезон, в кой час на деня Ви „посещава“ най-често поетичното вдъхновение? Имате ли свой дневен план, свой график за работа?

— Не бих могъл да отговоря с точност, защото това тъй наречено „вдъхновение“ е нещо много капризно и идва само когато то пожелае, а не когато бъде викано и търсено насилно. Но въпреки капризите му все пак човекът,

на когото то вече така или иначе е станало професия, може да установи горедолу часовете, дните и периодите, в които то благоволява да се вестява най-често.

Когато бях с десет-петнадесет години по-млад, можех да пиша едва ли не по всяко време на денонощието. Казвам „денонощие“, защото понякога се случваше дори посред нощ да стана и да напиша нещо. Можех да напиша това „нещо“ и при всевъзможни обстоятелства, независимо кога и къде. У дома, по пътя, в хотел, денем, нощем. . .

Това беше от времето, когато „имах собствена автобиография“, по думите на Нушич, т. е. преди още да се ожена и създам семейство. Тогава всички часове и сезони бяха мои и можех да разполагам с тях, както си искам.

По-късно домашно-битовите и жилищни притеснения ме научиха да се съобразявам с условията. Дълго няхах отделна стая за работа (на шум и в присъствието на други хора не мога да пиша) и работих, както, където и доколкото можех. Оттогава (пък и въобще) придобих навика да си мисля за стиховете (не и да ги пиша!) навсякъде — по екскурзии, пътувайки в трамвая и пр. Макар че обичам уюта и свиквам със своята обстановка при работа, най-спонтанно пиша, когато съм извън къщи, дори извън София. В скоба — и по дух, и по нрав аз съм си човек-провинциалист и София във всяко отношение е селището, което най-малко обичам.

От скоро имам прекрасни битови условия и разполагам с цялото си време — работя само творческа работа в къщи. Така че едва сега влизам в стария си график — пиша почти всеки ден (обясних вече какво разбирам под „писане“), предпочитам предиобедните часове, но често се налага да работя и в други, даже във вечерните и нощните. Не съм добър християнин — така че работя понякога и в неделя, и в празник, и „на свят ден“.

Най-добре работя през пролетта и в ранна есен. Зимата ненавиждам и не понасям.

Това е графикът ми. Често той се нарушава от многобройните посетители в къщи, които невинаги са интересни и полезни събеседници и често ми пречат и досаждат. Но вече казах това във въпроса за средата и компанията. Понякога този главен мой „график“ се нарушава и от многото досадни, но неизбежни странични ангажименти, с които съм претрупан — четения, срещи, писане на отделни вестникарски материали и др.

С това въпросите, но не и темите за творчеството въобще се изчерпаха. Приключвайки разговора си с моя добър приятел Атанас Свиленов, искам да го поздравя с много благородната, полезна и същевременно трудна работа, с която се е заел. Книгата му „Отблизо“ и тази, която в момента готви и по повод която са настоящите отговори, са много ценни не само като четива, но и като изследване. Нямам пред вид тъкмо своето присъствие там, но това освен всичко е много ценна документация за хора, които днес са наши съвременници, с които общуваме по най-обикновения пряк начин, но тъй или иначе утре ще изчезнат физически, а все някому ще бъде любопитно да узнае нещичко за за самите тях, нещичко, останало скрито зад камарите страници, изписани за другите. Тъкмо книги като тези на Свиленов и други подобни на тях ще хвърлят светлина върху това интересно „нещичко“, за което си заслужава една признателност.

19 септември 1973 г. — 3 април 1974 г.

София